
**EFFECTIVENESS OF THE PENALTY SYSTEM IN THE CONTEMPORARY
BULGARIAN SCHOOL****Hristina Popova**South-West University „Neofit Rilski” - Blagoevgrad, Republic of Bulgaria,
hristinapopova@gmail.com

Abstract: School is a professionally competent institution established predominantly for socializing. Its mission along with families is to form the whole personality of an individual. Through knowledge and professionalism the teachers are the main actors in the processes of socialization and education. The presence of incomplete families and due to the transformation of the family into an area of insecurity, their role is even greater. The fulfillment of the basic functions of the education depend to a large extent on the teachers' skills, values and abilities.

The educational institution is mostly associated with the transfer of knowledge, norms, values, building the cultural foundations of society. Moreover, it is also an effective place for achieving of social experience. In addition to its specific activity related to the learning process, school also performs its external function of preserving and maintaining social order. This function is largely implemented through providing school discipline and complying with the school penalty system in a fair way.

To solve the problems related to the discipline, the contemporary Bulgarian school has to focus on the efforts in two directions: 1) Continuous skills improvement of the pedagogical specialists so that the educational contents are presented in an accessible and understandable language, in a way consistent with the age characteristics of the students and improvement of their skills in the class management. Teacher-student relationships need to be built on a partnership basis; 2) The active interaction with the parents as the main actors in the chain “family-school-society” is the second direction where our efforts have to be focused on. The role of parents is crucial in the adoption and support of school policies. Parents and teachers should become a model of honesty, respect, reputation, and self-control to educate and develop adequate behavioural patterns in children.

Harmonizing the Bulgarian with the European school legislation is related to the adoption of different normative regulations. A step towards improving the framework and special legislation is the adopted Pre-school and School Education Act, the State Standard for Inclusive Education and the Inclusive Education Regulation. Their goal is to achieve a new and better condition of process of education. Logically, it also includes the whole penalty and encouragement system. The effectiveness of each of the regulated normative punishments is analyzed on the basis of deep interviews conducted by the author among Bulgarian teachers and psychologists.

Keywords: school, education, discipline, penalty, Bulgaria

**ЕФЕКТИВНОСТ НА НАКАЗАТЕЛНАТА СИСТЕМА В СЪВРЕМЕНОТО
БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ****Христина Попова**Югозападен „Неофит Рилски” - Благоевград, Република България,
hristinapopova@gmail.com

„Децата трябва да се обичат със сърцето на учителя, а за да ги обичаме така нужно е да се учим как трябва да проявяваме тази обич. Всеки училищен ден, всеки урок трябва да е осмислен от учителя като подарък за децата. Всяко общуване с детето трябва да вдъхва у него радост и оптимизъм”⁷.

Шалва Амонашвили

Резюме: Училището е професионално компетентна институция, създадена основно за социализация. То е призвано, заедно със семейството да формира цялостно личността на индивида. Чрез знанието и професионализма си, учителите са основните актьори в процесите на социализация и възпитание. В условията на все повече непълни семейства и превръщането на семейството в пространство на несигурността, ролята им още повече нараства. От квалификацията, ценностите и способностите им зависи до голяма степен изпълнението на основните функции на образованието.

Образователната институция основно се свързва с предаване на знания, норми, ценности, изграждащи културните устои на обществото. Заедно с това, обаче тя е и ефективно място за усвояване на социален

⁷ Амонашвили, Ш. 1989. *Здравейте деца! Как сте, деца?*, с. 78.

опит. Освен своята специфична дейност, свързана с процеса на обучение, училището осъществява и външната си функция по запазване и поддържане на социалния ред. Тази негова функция се осъществява до голяма степен чрез осигуряването на училищната дисциплина и справедливото прилагане на училищната наказателна система.

За решаване на проблемите с дисциплината в съвременното българско училище е нужно да се насочат усилията в две посоки: 1) непрекъснатото усъвършенстване на уменията на педагогическите специалисти да се предлага учебното съдържание на достъпен и разбираем език, по начин съобразен с възрастовите особености на учениците и усъвършенстване на уменията им по отношение мениджмънта на класа. Взаимоотношенията между учител и ученик е необходимо да се градят на основата на партньорство; 2) Активното взаимодействие с родителите, като основни участници във веригата „семейство-училище-общество“ е втората посока, в която е нужно да се насочат усилията. Ролята на родителите е ключова в приемането и подкрепата на училищните политики. Родителите и учителите следва да бъдат модел на честност, уважение, почтенност и самоконтрол, за да възпитават и създават адекватни поведенчески модели у децата.

Хармонизирането на българското с европейското училищно законодателство е свързано с приемането на различни нормативни актове. Стъпка към усъвършенстването на рамковото и специално законодателство са приетите Закон за предучилищно и училищно образование (ЗПУО), Държавния стандарт за приобщаващо образование и Наредбата за приобщаващо образование. Целта им е достигане на ново, по-добро състояние на образователния процес. Съвсем логично, то включва и цялата система от наказания и поощрения. Ефикасността на всяко от регламентните нормативно наказания, е анализирана въз основа на проведени от автора дълбочинни интервюта сред български педагози и психолози.

Ключови думи: училище, възпитание, дисциплина, наказание, България

1. УВОД

Постмодерността се свързва с началото на кризата на политическите институции, училището и семейството, която продължава и до днес. Семейството претърпява фундаментални структурни и функционални трансформации, в резултат на които настъпва промяна във властовата му система и възпроизводителната му функция. Поради намаляване на неговите членове, според Емил Дюркем домашните отношения губят първоначалната си безличност и придобиват личностен и относително избиращ характер, който зле се съвместява с някакъв правилник⁸. Правният ред в обществото на възрастните, обаче зависи от правнорелевантното поведение на личността. То се формира чрез включването на индивида в училищното общество и благодарение на практиката на училищната дисциплина.

2. УЧИЛИЩЕТО КАТО АГЕНТ НА СОЦИАЛИЗАЦИЯТА

Не съществува универсална концепция, която да разкрива всички аспекти на социализацията. Най-общо може да се определи като един процес на интеграция на индивида в генералната система на обществото. Посредством социализацията индивидът възприема и интериоризира през своя живот социо-културните елементи на средата, интегрира ги към структурата на своята личност под влияние на опита и значимите други и се адаптира към социалното обкръжение където живее [Rocher,1968]⁹. Именно чрез този процес в най-пълна степен се постига социалното развитие на личността.

Разбирането за социализация предполага разграничаването на две основни понятия - *социализиращ се* - индивид, обект на социализация и *социализатор* - агент (индивид, институция, група), повече или по-малко институциализиран, който социализира един или повече индивиди. Още се нарича инстанция на социализацията¹⁰. Според Иванов от социализаторите в съвременни условия определящи са семейството, училището, средствата за масова информация, трудовият колектив, а другите - връстниците, социокултурната и демографска среда, субкултурите и пр. в крайна сметка са второстепенни, макар че за определени индивиди могат да се окажат решаващи.¹¹

Социализацията на личността започва в семейството (то въвежда детето в социалния живот) и се решава главно в детството, но в училището се определят основните параметри на социализационния процес¹². Иванов отбелязва, че основните социализиращи механизми на училището са: изискването и поощряването на една абстрактна, независимо от съдържанието готовност за успех; натискът на

⁸ Дюркем, Е. 2006. *Да мислим възпитанието*, с. 86.

⁹ Цит. Миленкова, В. 2010. *Социални измерения на образованието*, с. 7.

¹⁰ Иванов, И. 1998. *Серия „Педагогическа социология“, Социализацията*, с. 88.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там, 88, 94.

постижението - системата на изискването за успех и оценка; равенството пред училищните правилници и регламентации. Авторът допълва, че в тази насока също така основно място имат две структурни нормативни системи: на разпределение на труда и функциите (учител - ученик) и йерархията на властта и компетентността (изпити, въпроси). Освен това той подчертава, че всяка подсистема на обучението има и независимо от знанията и уменията в нея, задължително елементи на възпитание в послушание и доминиране¹³.

Възпитанието е изключително важен елемент в образователния процес и процеса на социализация. То стои в основата на училищната дисциплина, чрез която се формират отговорни и морално зрели индивиди. Колкото и адекватна, обаче да е нормативна й уредба, трудно бива осигурена единствено чрез рестриктивни мерки.

Немският педагог Бернхард Бюб, бивш директор на елитното училище-интернат „Шлос Залем“, в интервю пред списание „Щерн“ (бр. 76, 01.04.2014 г.) акцентира именно на ненасилственото осигуряване на реда в училище и разглежда дисциплината като недостатъчно условие за възпитанието: „Образованието е нагласата, отношението към света, а не само обучение. Основната причина за дефицит в образователната система е промяната на семействата, които твърде често се разпадат и безграничният индивидуализъм, недостигът на чувството за общност... Дисциплината е врата към щастието и свободата. Тя е едно необходимо, но недостатъчно условие за възпитанието. Да изискваш дисциплина е легитимно, само когато любовта и грижата са движещите мотиви. Децата се учат на дисциплина, само когато преследват целите заедно“¹⁴.

Според Коменски пък, ако дисциплината е лоша, то вината за това не е у учениците, а у учителите. Той допълва, че ако не умеем чрез изкуството да привлечем умовете, напразно ще бъде да употребим насилие. Освен това според него ударите и ритниците не са способни да внушат любов към науката, но затова са вярно средство да възбудят отвръщение и ненавист към нея¹⁵. От тази гледна точка, училищната дисциплина е свързана преди всичко с ролята на учителя, неговия авторитет и умелото прилагане на система от наказания и поощрения, съгласно действащата нормативната уредба. Успешната социализация в училище означава и осигуряване на ред, свързан с нормалното протичане на учебния процес.

3. ВЪЗПИТАТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ В СЪВРЕМЕННОТО БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ

Балансът между обучението и възпитанието в българското училище през последните две десетилетия е поставен на сериозно изпитание. И до днес този баланс не е възстановен – училищната дисциплина във вида, в който съществува в момента, е заплаха за българската образователна система, тъй като отваря врати на насилието и агресията. Дисциплинарният ред все по-често се нарушава, а като следствие е нарушен и процеса на обучение.

По данни, представени в медиите, през 2018 г. Министерството на образованието и науката (МОН) разработва проектна стратегия за възпитателната работа в училище. Подчертава се, че към настоящия момент образователните институции осъществяват възпитателна дейност, но параметрите на тази дейност не са дефинирани¹⁶.

Според ресорният министър Красимир Вълчев „целта е да се открият наборите от ценности, в които искаме да възпитаваме децата си... В проекта се залага да възпитаваме децата в толерантност, уважение, нравствени и патриотични ценности. Стратегията е засегнала и трудовото възпитание, дисциплина и отговорност“¹⁷. Той допълва, че възпитателната дейност е едно непрестанно взаимодействие семейство – училище и държава – семейство, и трябва да се търси взаимодействие между родители и институции¹⁸.

Училищната дисциплина съвсем правилно бива застъпена в бъдещата стратегия за възпитателна работа. Тя би могла да повиши ефективността на съществуващата наказателна система в съвременното българско училище.

¹³ Пак там, с. 94.

¹⁴ Бюб, Б. *За смисъла и ценностна на съвременното образование* (интервю с Бернхард Бюб), <https://cao.bg>

¹⁵ МОН *подготвя стратегия за възпитанието в училище*, <http://purvite7.bg/mon-podgotvya-strategiya-za-vzpitanieto-v-uchilishhe/>

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Пак там.

4. НОРМАТИВНА УРЕДБА НА НАКАЗАНИЯТА И ПООЩРЕНИЯТА В БЪЛГАРСКОТО ПРЕДУЧИЛИЩНО И УЧИЛИЩНО ОБРАЗОВАНИЕ

След дълги обсъждания, отлагане и смяна на няколко правителства е факт Закона за предучилищното и училищно образование (ЗПУО), в сила от 1 август 2016 година. Заложените правила, отнасящи се до дисциплината се съдържат в Раздел III „Санкции на учениците”, както и в Наредбата за приобщаващо образование (НПО) (обн. ДВ, бр. 86 от 27.10.2017 г., приета с ПМС № 232 от 20 октомври 2017 година). Реализирането на част от дисциплинарните мерки, предвидени в ЗПУО, е отговорност на самото училище (Педагогическият съвет) и приемания от него Правилник за дейността на училището;

Нарушаването на дисциплинарния ред в училище е свързан с налагането на различни санкции, които се определят в зависимост от причините и обстоятелствата при извършване на нарушението, видът и тежестта му, както и възрастовите и личностните особености на ученика (чл. 201, ал. 2 на ЗПУО).

Наказанието (санкцията), обаче се налага в случаите, когато са изчерпани всички други възпитателни мерки. При неизпълнение на задълженията, определени от ЗПУО, Държавния образователен стандарт за приобщаващо образование (ДОСПО), Наредбата за приобщаващо образование и Правилника за дейността на училището, след изчерпване на останалите механизми за въздействие върху вътрешната мотивация и за преодоляване на проблемното поведение на учениците може да се налагат следните санкции (според чл. 199, ал. 1, т. 1-5 от ЗПУО):

1. Забележка;
2. Преместване в друга паралелка в същото училище – тази санкция не се прилага, когато това налага промяна на профила, професията или специалността (чл. 200, ал. 1);
3. Предупреждение за преместване в друго училище;
4. Преместване в друго училище;
Санкциите по т. 3 и т. 4 не се налагат на ученици от класовете от началния етап на образование (чл. 200, ал. 3);
5. Преместване от дневна форма в самостоятелна форма на обучение - тази санкция се прилага за ученици, навършили 16-годишна възраст (чл. 200, ал. 3);
Санкциите по т. 4 и т. 5 се налагат като крайна мярка в случаите на тежки и системни нарушения (чл. 200, ал. 4).

Отстраняването на ученик от час (чл. 199, ал. 2) и от училището поради неприличен външен вид (чл. 199, ал. 3) са санкции, които могат да се налагат независимо от тези по чл. 199, ал. 1.

Важно е да се отбележи, че не подлежат на санкциониране единствено децата със специални образователни потребности, чието увреждане или нарушение на здравето е удостоверено с медицински документ (чл. 200, ал. 5 от ЗПУО).

Санкциите „забележка“ и „преместване в друга паралелка в същото училище“ се налагат със заповед на директора по мотивирано писмено предложение на класния ръководител, а всички останали санкции – със заповед на директора по предложение на педагогическия съвет (чл. 203, ал. 1). Заповедта за налагане на санкцията се издава в 14 дневен срок от предложението (чл. 205, ал. 1), като в нея се посочват видът на санкцията, срокът и мотивите за налагането ѝ (чл. 205, ал. 2). В три дневен срок от издаването ѝ се съобщава на ученика и на родителя му/ представителя, а заповедта за наложена санкция „преместване в друго училище“ – и на началника на регионалното управление на образованието (чл. 205, ал. 3). Ученикът има право преди налагане на санкцията да бъде изслушан и/или писмено да обясни фактите и обстоятелствата, свързани с нарушението, което е извършил, като самото изслушването задължително се извършва в присъствието на психолог или педагогически съветник (чл. 204, ал. 3 от ЗПУО)

Съгласно чл. 41 от ДОСПО за преодоляване на проблемното поведение на детето или ученика, и за справяне със затрудненията му с приобщаването в образователния процес и в училищната среда, с участието му в дейността на институцията и с поведенческите му прояви се прилагат една или повече от следните дейности за въздействие върху вътрешната мотивация:

- участие на ученика в дейности в полза на паралелката или училището (чл. 41, т. 8) и
- други дейности, определени от правилника за дейността на институцията (чл. 41, т. 9).

Дейностите по чл. 41, т. 8 се осъществяват, като ученика съвместно с класния ръководител избира конкретна дейност, определена в Правилника за дейността на училището, която да извърши в полза на училището или паралелката (чл. 47, ал. 1 от ДОСПО). Тя трябва да бъде съобразена с възрастовите особености и здравословното състояние на ученика, и да не унижава неговото достойнство (чл. 47, ал. 1). За всички предприети дейности по чл. 41 се уведомява родителят, представителят на детето, или лицето, което полага грижи за детето. По смисъла на тази наредба родителят/представителят е длъжен да подпомага учителите и другите педагогически специалисти при реализирането на дейностите предвидени в чл. 41.

Системата от наказания следва вече установени принципи в българското училищно законодателство. Новото в нормативната уредба е увеличаването на поощренията и стимулите за учениците. В НПО се съдържат разпоредби, разчупващи традицията българското училище да си служи предимно с наказания, отколкото с поощрения. Наградата е важно средство за възпитание, чрез което децата научават, че усилията, които полагат в училище се оценяват.

Начин да бъдат стимулирани и поощрени старателните и прилежни ученици е те да бъдат наградени. В чл. 171, ал. 1, т. 13; чл. 178, ал. 1, т. 11 от ЗПУО и чл. 64, ал.1 от НПО учениците имат право да бъдат поощрявани с морални и материални награди за високи постижения в образователната дейност, в заниманията по интереси и за приноса им към развитието на училищната общност при условия и по ред, определени с ДОСПО (чл. 184, ал. 1). Наградите се връчват в следните случаи:

- постигнати изключителни успехи в учебната дейност и за върхови постижения и класиране на призови места при реализиране на изследователски проекти в конкретни предметни области, за творчески проекти или на проекти, свързани с иновации в образованието;
- класиране на призови места и получаване на отличия за значими постижения в национални и международни състезания, олимпиади, конкурси, фестивали и други форми за изява на способностите в областта на науките, технологиите, изкуствата и спорта;
- прояви на гражданска доблест и участие в доброволчески или благотворителни инициативи или при участие в дейности и значими прояви за приобщаване на децата и учениците към непреходните национално значими идеали и ценности, както и за утвърждаване на европейските ценности и сближаването на европейските народи (чл. 64, ал.1, НПО).

В зависимост от постиженията и от възможностите на институцията наградите могат да бъдат грамоти, сертификати, плакети, предметни награди, парични награди, други (чл. 64, ал. 3, НПО).

Според чл. 184, чл. 4 от ЗПУО наградите се учредяват със заповед на директора след решение на Педагогическия съвет, в която се определят критериите, на които трябва да отговарят учениците, за да бъдат удостоени с конкретна награда (чл. 62, ал. 2 от НПО). Наградите могат да се определят и с Правилника за дейността на съответната институция (чл. 184, ал. 5 от ЗПУО; чл. 64, ал. 9 от НПО). Те се връчват на значими национални празници, по тържествени поводи или специално организирани събития (чл. 64, ал. 8 от НПО).

Награди могат да учредяват още и: 1) Министърът на образованието (чл. 184, ал. 2 от ЗПУО) – учредява национални награди, присъжда почтено отличие „Национална диплома“, присъжда званието „лауреат“ на национална олимпиада; 2) Началникът на регионалното управление по образованието и кметът на общината със заповед могат да учредяват регионални и общински награди на учениците (чл. 184, ал. 3 от ЗПУО; чл.65 от НПО).

Устойчивостта на училищната дисциплина е свързана преди всичко с наказанията, осигуряващи реда и спокойствието в класа. В този смисъл делът на наказанията следва да остане по-голям от делът на поощренията в системата за възпитание.

5. УЧИЛИЩНАТА НАКАЗАТЕЛНА СИСТЕМА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПЕДАГОГИ И ПСИХОЛОЗИ

С цел да бъдат разкрити различните аспекти на влияние на системата от наказания върху личността на ученика бяха проведени 30 дълбочинни интервюта сред педагози и психолози от област Благоевград. На въпроса „Как оценявате системата от наказания в съвременното българско училище?“, техните мнения се разграничават взаимно от професионалната им подготовка и практически опит.

Мненията на педагозите се обединяват около необходимостта от по-строги наказания („Наказанието е изпитано възпитателно средство. Аз съм учител, не съм психолог, не съм учил за това. Тук съм, за да ги науча, а не да ги питам как се чувстват“ (И10/м/у/49)¹⁹) и активното участие на семейството за приемането и осъзнаването на правилата в училище („Крайно необходимо е да привлечем подителите като партньори в училище. Само със санкции към учениците няма да постигнем промяна, приобщаване и разбиране“ (И28/ж/у/50)). Освен това голяма част от интервюираните педагози подчертават и нарастващата роля на училищните психолози във възпитанието на подрастващите („В училищата трябва да има повече психолози, които да работят с учениците, учителите, родителите и училищните ръководства“ (И22/ж/у/46)).

Изключително важна е и оценката на изследваните педагози относно отделните видове наказания, предвидени в българското училищно законодателство. Според един от тях санкцията „преместване в друго училище“ е неефективна и вредна за детето („тази санкция е безсмислена и отправя

¹⁹ Всички интервюта са анонимизирани, като обозначенията в скоби показват: И – интервю; номер на интервюто (от 1 до 30); пол на респондента: м – мъж, ж – жена; професия: у- учител; п-психолог; възраст на респондента в навършени години към момента на провеждане на интервюто).

вредни послания към детето, ние му казваме, че то няма място в тази среда, че е лошо. Тази санкция само показва безсилието ни“ (И17/ж/у/53)), а според друг лишаванено от стипендия е изключително несправедливо наказание („Не смятам за справедливо учениците, на които е наложена санкция, да бъдат лишавани от стипендия. Знанията се оценяват с оценки - според мен това трябва да се промени в ЗПУО“ (И6/ж/у/45)).

По-голямата част от изследваните педагози оценяват отпадането на оценката за поведение и характеристиката като позитивни в своята същност, а запазването на санкциите - изгонване от час и приличен външен вид за неефективни.

За разлика от педагозите, интервюираните психолози обръщат внимание на въздействието и посланието на санкцията върху личността на детето. Мнението на едни от тях представлява именно обобщение на това разбиране, което противоречи на споделяната от педагозите необходимостта от по-голяма строгост при прилагане на наказанията: „Голяма част от учителите, смятат, че трябва да има изключително строги наказания. Мисленето на съвременното поколение, обаче показва, че когато се прилага санкция, децата отвърщат с отпор и се стига до отпадане от системата на образованието. Днешният ученик е различен от този през 1989 година. Комуникацията в положителна посока, за него, е много важна, за да промени своя начин на мислене. При него наказателният и авторитарен начин на общуване не работи. Необходима е много стабилна промяна в мисленето на голяма група учители и родители, които да осъзнаят, че наказанията не са ефективни. Нужни са комуникиране, убеждаване и показване на добри примери“ (И11/ж/п/52). Според психолозите е необходимо прецизиране на ЗПУО и НПО по отношение на наказанията. Те настояват за насърчаване на партньорското сътрудничество със семейството, промяна в модела на комуникация с децата в училище и допълнителни квалификации на педагогическите специалисти в областта на възпитанието.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Училището е значим фактор за формирането на личността и изграждането на адекватни поведенчески модели. От ефективността на училищната наказателна система зависи до голяма степен ограничаването на девиантните прояви сред подрастващите. Строгостта при прилагане на регламентирани нормативно наказания, обаче не винаги води до желания възпитателен ефект. При прилагането им е важно да се отчитат изключително внимателно всички обстоятелства при извършване на нарушението, както и последиците от налагането му за останалите участници в образователния процес.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Амонашвили, Ш. 1989. *Здравейте деца! Как сте, деца?*. Изд. „Народна просвета“, София.
- [2] Бюб, Б. *За смисъла и ценностна на съвременното образование* (интервю с Бернхард Бюб), <https://cao.bg>
- [3] Дюркем, Е. 2006. *Да мислим възпитанието*. Изд. „Сонм“, София.
- [4] *Закон за предучилищното и училищното образование*, www.mon.bg
- [5] Иванов, И. 1998. *Серия „Педагогическа социология“, Социализацията*. Изд. „АКСИОС“, Шумен.
- [6] Миленкова, В. 2010. *Социални измерения на образованието*. Изд. „Унипрес“, София.
- [7] *МОН подготвя стратегия за възпитанието в училище*, <http://purvite7.bg/mon-podgotvya-strategiya-za-vzpitaniето-v-uchilishhe/>
- [8] *Наредба за приобщаващо образование*, www.mon.bg